# NUTQIY MULOQOT DARSLARIDA ZAIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARNINNG BOG'LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

**Malikova Dilbar Abduxalilovna**
Toshkent shahar Olmazor tumani 106-sonli alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan kar va zaif eshitadigan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internat o'qituvchisi
dilbarovmalikova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23211718

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada nutqiy muloqot darslarida zaif eshituvchi o'quvchilarning bog'langan nutqini rivojlantirish texnologiyalari ilmiy-metodik jihatdan yoritilgan. Zaif eshituvchi o'quvchilarda og'zaki nutq, lug'at boyligi, grammatik jihatdan to'g'ri va mazmunan izchil fikr ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Nutqiy muloqot jarayonida dialogik va monologik nutq, vizual tayanchlar, savol-javob, rasm asosida hikoya tuzish, vaziyatli muloqot, rolli o'yinlar hamda interfaol mashqlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. O'quvchilarning eshitish imkoniyatlari va individual nutqiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda korreksion-rivojlantiruvchi, kommunikativ va differensial yondashuvlarni uyg'unlashtirishning pedagogik ahamiyati asoslangan. Maqolada tavsiya etilgan texnologiyalar zaif eshituvchi o'quvchilarning mustaqil fikr bayon qilish, gaplarni mantiqiy bog'lash, muloqotga faol kirishish hamda kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan.

**Kalit so'zlar:** nutqiy muloqot, kommunikativ kompetensiya, dialogik nutq, monologik nutq, korreksion ta'lim, interfaol texnologiyalar, vizual tayanch, maxsus pedagogika.

**Abstract.** This article examines the technologies for developing coherent speech in students with hearing impairments during speech communication lessons from scientific and methodological perspectives. It analyzes the specific features of developing oral speech, vocabulary, grammatical accuracy, and the ability to express ideas logically and coherently among students with hearing impairments. Particular attention is given to the use of dialogic and monologic speech activities, visual supports, question-and-answer exercises, picture-based storytelling, situational communication, role-playing, and interactive exercises. The article also substantiates the pedagogical significance of integrating corrective-developmental, communicative, and differentiated approaches while taking into account students' hearing abilities and individual speech needs. The proposed technologies are shown to contribute to students' ability to express their thoughts independently, establish logical connections between sentences, participate actively in communication, and develop their overall communicative competence.

**Keywords:** speech communication, communicative competence, dialogic speech, monologic speech, corrective education, interactive technologies, visual support, special education.

**Аннотация.** В данной статье с научно-методической точки зрения рассматриваются технологии развития связной речи слабослышащих учащихся на занятиях по речевому общению. Анализируются особенности развития устной речи, обогащения словарного запаса, формирования



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

грамматически правильного и логически последовательного выражения мыслей у слабослышащих учащихся. Особое внимание уделяется использованию диалогической и монологической речи, визуальных опор, вопросно-ответных упражнений, составления рассказов по картинкам, ситуативного общения, ролевых игр и интерактивных упражнений. Обосновывается педагогическая значимость интеграции коррекционно-развивающего, коммуникативного и дифференцированного подходов с учётом слуховых возможностей и индивидуальных речевых потребностей учащихся. Показано, что предлагаемые технологии способствуют развитию навыков самостоятельного выражения мыслей, логического построения высказывания, активного участия в речевом общении и формированию коммуникативной компетенции слабослышащих учащихся.

**Ключевые слова:** диалогическая речь, монологическая речь, коррекционное обучение, интерактивные технологии, визуальная опора, специальная педагогика.

**Kirish qismi:** Bugungi kunda ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning kommunikativ imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlash maxsus pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, zaif eshituvchi o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish ularning bilimlarni o'zlashtirishi, mustaqil fikrlashi, atrofdagilar bilan samarali muloqot qilishi hamda ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Eshitish imkoniyatining cheklanganligi nutqni tabiiy ravishda egallash jarayoniga ta'sir ko'rsatib, lug'at boyligining yetarli darajada shakllanmasligi, grammatik tuzilmalarni qo'llashdagi qiyinchiliklar va fikrni izchil bayon etish bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Bog'langan nutq o'quvchining muayyan mavzu doirasida o'z fikrini mantiqiy, izchil, mazmunan yaxlit va grammatik jihatdan to'g'ri ifodalash qobiliyatini anglatadi. Zaif eshituvchi o'quvchilarda ushbu ko'nikmani rivojlantirish faqat alohida so'z va gaplarni o'rgatish bilan chegaralanmaydi. Bunda gaplar o'rtasidagi mazmuniy va mantiqiy aloqani ta'minlash, voqea-hodisalarni ketma-ketlikda bayon qilish, savollarga kengaytirilgan javob berish, dialog va monolog tuzish kabi kommunikativ ko'nikmalarni ham tizimli shakllantirish talab etiladi.

Nutqiy muloqot darslari bu borada katta korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlarga ega. Mazkur mashg'ulotlarda o'quvchilarning eshitish va nutqiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda vizual materiallar, tayanch so'z va iboralar, syujetli rasmlar, savol-javob mashqlari, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar, dialog tuzish va hikoya yaratish kabi metodlardan maqsadli foydalanish mumkin. Bunday faoliyat o'quvchini tayyor nutqiy konstruksiyalarni takrorlashdan mustaqil va ijodiy nutqiy faoliyatga bosqichma-bosqich olib borishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni maxsus ta'lim jarayoniga tatbiq etish esa zaif eshituvchi o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, individual xususiyatlarini hisobga olish va nutqiy vaziyatlarni real muloqotga yaqinlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, kommunikativ, interfaol, vizual, differensial hamda korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalarni o'zaro uyg'unlashtirish bog'langan nutqni rivojlantirish samaradorligini oshiradi. Bunda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchini muloqotga undovchi, uning nutqiy faolligini qo'llab-quvvatlovchi va individual rivojlanish dinamikasini kuzatuvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Shu jihatdan, nutqiy muloqot darslarida zaif eshituvchi o'quvchilarning bog'langan nutqini rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik texnologiyalarni aniqlash, ularni tizimlashtirish hamda amaliy mashg'ulotlarga moslashtirish dolzarb ilmiy-metodik



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi zaif eshituvchi o‘quvchilarning bog‘langan nutqini rivojlantirishda qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik va korreksion texnologiyalarning imkoniyatlarini tahlil qilish hamda nutqiy muloqot darslarida ulardan samarali foydalanish bo‘yicha metodik yondashuvlarni yoritishdan iborat.

**Asosiy qism:** Zaif eshituvchi o‘quvchilarning bog‘langan nutqini rivojlantirish maxsus ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchining nafaqat nutqiy, balki bilish, tafakkur va ijtimoiy-kommunikativ faoliyati bilan ham uzviy bog‘liqdir. Eshitish analizatori faoliyatidagi cheklanishlar natijasida nutqni idrok etish va o‘zlashtirish jarayoni o‘ziga xos kechadi. Bu holat o‘quvchilarning faol va passiv lug‘at boyligi, grammatik qurilmalarni egallashi, gaplarni o‘zaro mantiqiy bog‘lashi hamda fikrni izchil ifodalashida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli nutqiy muloqot darslarida bog‘langan nutqni rivojlantirish maqsadli, bosqichma-bosqich va individual yondashuv asosida tashkil etilishi lozim.

Bog‘langan nutqning shakllanishida dialogik va monologik nutqni o‘zaro uyg‘unlikda rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Dialogik nutq jarayonida o‘quvchi suhbatdoshning fikrini anglash, savol berish, savolga mazmunli javob qaytarish, o‘z munosabatini bildirish kabi kommunikativ harakatlarni bajaradi. Monologik nutqda esa ma’lum bir voqea, predmet yoki hodisa haqida mustaqil, izchil va yaxlit fikr bayon qilish talab etiladi. Shuning uchun darslarda oddiy savol-javoblardan boshlab, asta-sekin kengaytirilgan javoblar, dialog tuzish, voqeani qayta hikoya qilish va mustaqil hikoya yaratishga o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Zaif eshituvchi o‘quvchilar bilan ishlashda vizual tayanch texnologiyasi samarali vositalardan hisoblanadi. Rasmlar, piktogrammalar, sxemalar, jadvallar, predmetlar, videolavhalar va voqealar ketma-ketligini aks ettiruvchi tasvirlar nutq mazmunini tushunishni yengillashtiradi. Masalan, o‘quvchiga bir-biri bilan bog‘liq 4–6 ta syujetli rasm taqdim etilib, ularni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish, har bir rasm asosida gap tuzish va yakunda yaxlit hikoya yaratish topshirig‘i berilishi mumkin. Mazkur usul voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini anglash, gaplarni mazmunan bog‘lash va hikoya tuzilishini egallashga yordam beradi.

Nutqiy muloqot darslarida vaziyatli-kommunikativ texnologiyalar ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar uchun kundalik hayotga yaqin bo‘lgan “Do‘konda”, “Maktabda”, “Shifokor qabulida”, “Mehmon kutish”, “Transportda”, “Do‘st bilan suhbat” kabi nutqiy vaziyatlar yaratiladi. Bunday topshiriqlarda o‘quvchi o‘rgangan so‘z va grammatik konstruksiyalarni real kommunikativ sharoitga yaqin vaziyatda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Rolli o‘yinlarda o‘quvchilarga muayyan kommunikativ rollar berilishi ham samaralidir. Masalan, biri xaridor, ikkinchisi sotuvchi rolini bajarishi mumkin. O‘qituvchi dastlab tayanch savollar va kerakli so‘z birikmalarini beradi, keyinchalik esa yordam hajmini kamaytirib boradi. Natijada o‘quvchining tayyor nutqiy namunaga bog‘liqligi kamayib, mustaqil nutq yaratish qobiliyati rivojlanadi.

Bog‘langan nutqni rivojlantirishda savol-javob texnologiyasini ham oddiy reproduktiv shaklda emas, balki o‘quvchini kengaytirilgan javob berishga yo‘naltiradigan tarzda tashkil etish lozim. “Kim?”, “Nima?”, “Qayerda?” kabi savollardan tashqari, “Nima uchun?”, “Keyin nima sodir bo‘ldi?”, “Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?”, “Nima sababdan shunday deb o‘ylaysiz?” kabi savollar o‘quvchining tafakkurini faollashtirib, bir necha gapdan tashkil topgan bog‘langan fikr bildirishiga imkon yaratadi.

Bog‘langan nutqni rivojlantirishning samarali yo‘llaridan yana biri matn bilan bosqichma-bosqich ishlash hisoblanadi. Dastlab o‘quvchilarga hajman kichik, mazmuni tushunarli va ularning yosh



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

xususiyatlariga mos matnlar beriladi. Matn bilan ishlash jarayonini quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: yangi so‘z va iboralarni tushuntirish; matn mazmunini vizual materiallar yordamida anglash; matnni o‘qish va asosiy mazmunini aniqlash; mazmun yuzasidan savollarga javob berish; matn qismlariga sarlavha qo‘yish; tayanch so‘zlar asosida reja tuzish; matnni qayta hikoya qilish; voqeaga o‘z munosabatini bildirish; matn mazmunini ijodiy davom ettirish.

Ushbu bosqichlar o‘quvchini matnni oddiy takrorlashdan mustaqil nutqiy faoliyatga olib boradi. Ayniqsa, tayanch so‘zlar va reja asosida qayta hikoya qilish o‘quvchilarda fikrning boshlanishi, rivoji va yakunini mantiqiy tashkil etish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Zamonaviy sharoitda interfaol va raqamli vositalardan foydalanish ham zaif eshituvchi o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish imkonini beradi. Interaktiv doska, subtitrli videomateriallar, animatsiyalar, elektron taqdimotlar, vizual lug‘atlar va multimedia topshiriqlari axborotni bir nechta kanallar orqali qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi. Ayniqsa, qisqa videolavhani tomosha qilib, uning mazmunini ketma-ketlik asosida hikoya qilish, qahramonlarning xatti-harakatlarini tavsiflash yoki voqeaning davomini taxmin qilish kabi topshiriqlar bog‘langan nutqni rivojlantirishda samarali bo‘lishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiya darsning asosiy maqsadiga emas, pedagogik vositaga aylanishi kerak. Multimedia materiali o‘quvchini faqat tomoshabin sifatida qoldirmasdan, uni savol berish, javob qaytarish, tavsiflash, taqqoslash, xulosa chiqarish va hikoya yaratishga undashi zarur.

Zaif eshituvchi o‘quvchilarning individual eshitish va nutqiy imkoniyatlari bir xil bo‘lmaganligi sababli differensial yondashuv muhim hisoblanadi. Bir guruh o‘quvchilar mustaqil hikoya tuza olsa, boshqalarga rasm, reja, tayanch so‘zlar yoki gap boshlanishlari kerak bo‘lishi mumkin. Shu bois topshiriqlar murakkabligi o‘quvchining mavjud nutqiy imkoniyatidan kelib chiqib belgilanadi. O‘qituvchi ko‘rsatadigan yordam esa o‘quvchining nutqiy mustaqilligi ortishi bilan bosqichma-bosqich kamaytirib boriladi.

Nutqiy muloqot darslarida bog‘langan nutqni rivojlantirish korreksion-rivojlantiruvchi faoliyat bilan uyg‘un olib borilishi zarur. Bunda lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish, so‘zlarni mazmuniga ko‘ra tanlash, gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishni ta’minlovchi vositalardan foydalanish ustida muntazam ishlash talab etiladi. Xususan, avval, keyin, so‘ng, shuning uchun, chunki, ammo, natijada, oxirida kabi bog‘lovchi birliklardan foydalanishga o‘rgatish o‘quvchining nutqini mantiqiy va izchil tashkil etishga yordam beradi.

Masalan, o‘quvchiga “Avval nima sodir bo‘ldi?”, “Keyin-chi?”, “Nima sababdan?”, “Natijada nima bo‘ldi?” kabi tayanch savollar berilishi mumkin. Dastlab javoblar alohida gaplar shaklida tuziladi, so‘ng ular birlashtirilib, yaxlit matnga aylantiriladi. Bu usul zaif eshituvchi o‘quvchining alohida gaplardan bog‘langan nutqqa o‘tishini yengillashtiradi.

Mazkur jarayonda baholash ham faqat grammatik xatolarni aniqlash bilan chegaralanmasligi kerak. O‘quvchining mavzuni ochib berishi, fikrlar izchilligi, lug‘at boyligi, gaplar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanish, grammatik to‘g‘rilik hamda nutqiy mustaqillik darajasi asosiy mezonlar sifatida olinishi maqsadga muvofiq. O‘quvchining avvalgi natijasi bilan keyingi ko‘rsatkichi taqqoslanishi esa uning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi.

**Xulosa qilib** aytkanda, nutqiy muloqot darslarida vizual tayanch, dialog va monolog, rolli o‘yin, muammoli nutqiy vaziyat, matn ustida ishlash, interfaol topshiriqlar hamda raqamli vositalarni yagona metodik tizim asosida uyg‘unlashtirish zaif eshituvchi o‘quvchilarning bog‘langan nutqini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Bunday yondashuv o‘quvchining nafaqat to‘g‘ri gapirishiga,



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

balki o'z fikrini mustaqil, mazmunli va mantiqiy ifodalashiga, suhbatdosh bilan faol muloqotga kirishishiga hamda kundalik va ijtimoiy vaziyatlarda nutqdan samarali foydalanishiga xizmat qiladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. – Санкт-Петербург: Лань, 2003. – 656 с.
2. Боскис Р. М. Глухие и слабослышащие дети. – Москва: Советский спорт, 2004. – 304 с.
3. Зыков С. А. Методика обучения глухих детей языку. – Москва: Просвещение, 1977. – 200 с.
4. Marschark M., Spencer P. E. The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education. 2nd ed. – New York: Oxford University Press, 2011.
5. Mayer C., Trezek B. J. Literacy Outcomes in Deaf Students with Cochlear Implants: Current State of the Knowledge // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. – 2018. – Vol. 23, No. 1. – P. 1–16.
6. Abdullayeva MR. TALABALARDA GENDER TENGLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TILLAR TA'LIMINING TARBIYAVIY IMKONIYATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2026;6(20):219-23.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.